

ZİMNÎ TEŞBİHİ BELİRLEMEDE KULLANILACAK BİR ÇÖZÜMLEME ÖNERİSİ: GRICE'IN İLĞİ İLKESİ

Nazife Nihal İNCE*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 02 Mayıs 2024, **Kabul Tarihi:** 07 Ağustos 2024, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2024, **Atf:** İnce, Nazife Nihal. "Zimnî Teşbihî Belirlemede Kullanılacak Bir Çözümleme Önerisi: Grice'ın İlgi İlkesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/2 (Eylül 2024): 731-750.

DOI: 10.33415/daad.1477131

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 02 May 2024, **Accepted:** 07 August 2024, **Published:** 30 September 2024, **Cite as:** İnce, Nazife Nihal. "A Proposal of An Analysis to be Used in Diagnosing Implicit Simile: Grice's Maxim of Relevance". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/2 (September 2024): 731-750.

DOI: 10.33415/daad.1477131

Öz

Bu çalışmada zimnî teşbihin belirlenmesinde Grice'ın *İlgi İlkesi*'nden yararlanma imkânı araştırılmıştır. Arapça teşbih sanatlarından biri olan zimnî teşbihte benzetme olayı açıkça ifade edilmez. Çalışma, açıkça ifade edilmeyen bu teşbihin ilgi ilkesi doğrultusunda yapılacak bir çözümlemeyle ortaya çıkarılabileceği varsayımından hareket etmekte ve söz konusu varsayımı örnek çözümlemelerle kanıtlamayı amaçlamaktadır. Zimnî teşbihte benzeyen ile benzetilen tarafların bağımsız görünen cümlelerden oluşması onun teşhis edilmesini zorlaştıran bir özelliktir. İlgi ilkesi ise sözlerin kastedilen anlamına ulaşmayı mümkün kılan konuşma ilkelerinden biridir. Çalışmada, belagat geleneğinde sık kullanılan beş zimnî teşbih örneği üzerinde ilgi ilkesi çözümlemesi test edilmiştir. Seçilen örneklerin ta-

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı, nihalince@akdeniz.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1766-5618>/ Assoc. Dr., Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric, nihalince@akdeniz.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1766-5618>

mamı şiidir. Zimnî teşbihi oluşturan cümleler birbirinden bağımsız görüldüğü için sezdirimin bulunduğu peşinen kabul edilerek çözümlenmeye doğrudan ilgi kurma adımıyla başlanmıştır. Çözümleme iki sözün anlamlarını ayrı ayrı belirlemek ve ardından ortak bir anlam bularak gerçekleştirilmiştir. Şiir özelinde zimnî teşbihin ilgi ilkesi kullanılarak teşhis edilebildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Teşbih, Grice'in İlkeleri, Konuşma Sezdirimi, Zimnî Teşbih.

A Proposal of An Analysis to be Used in Diagnosing Implicit Simile: Grice's Maxim of Relevance

Extended Abstract

This work investigates the possibility of utilizing Grice's *maxim of relevance* to diagnose *at-tashbeeh al-dhimnî* (implicit simile). In implicit simile the analogy between two parties is not explicit. This investigation proceeds from the assumption that an analysis using the maxim of relevance can identify the implicit simile. Accordingly, this study aims to prove this assumption by analysing some examples of implicit simile. In implicit simile, the subject (topic) and the object of analogy (vehicle) are sentences that seem to have different themes. This feature of implicit simile makes it challenging to diagnose. Hence, a tool to analyze the simile is needed. On the other hand, the maxim of relevance, which is one of the conversational maxims, provides a tool for analyzing conversations and revealing their intended meaning.

Like other types of similes, implicit simile contains two parties: the subject (topic) and the object (vehicle). The main difference of implicit simile is that the simile occurs between two sentences. In other words, the analogy is conducted between judgments rather than things. Another feature of implicit simile is that no preposition indicates the simile. The unique structure of the implicit simile is the reason behind its controversiality. Scholars of the classical period had different tendencies in classifying and defining this type of simile. It is pretty new for implicit similes to gain their place and name among the types of figurative expressions. The main feature that recent definitions draw attention to is that the simile is not explicitly stated in implicit simile. The implicit simile between two sentences can be subject to the *fasl-wasl* (conjunction) theory, a traditional theory. However, this theory is not concerned with determining the general meaning as much as it is concerned with different aspects of the use of conjunctions. No tool can be used to diagnose implicit similes among the traditional analytical approaches.

Conversational maxims are paraphrased from the cooperative principle developed by Paul Grice. According to the cooperative principle, the parties conduct their conversations in cooperation because it makes sense. One of these maxims is the maxim of relevance. Suppose a speech does not follow these maxims, and it is considered to contain an implicature. Implicature, conversely, refers to the signifier that triggers the discovery of non-obvious meanings in a speech or the non-obvious meaning itself. In conversations that contain implicature, meaning is derived by inference. This characteristic of the cooperative principle makes its natural domain conversations. However, focusing on the conjunctions between the speeches, the cooperative principle can be utilized in all types of speech. A cooperative principle is an approach that focuses on the connection between utterances, making it a suitable tool for analyzing non-conversational speeches as

long as they are independent statements. An implicit simile is one of the non-conversational speeches and needs a tool for its detection.

In this study, five selected poems containing implicit similes are examined. In the selected five examples, the simile's identifiability was tested using the maxim of relevance. Therefore, the analysis method used in the study is conversational maxim analysis, which is one of the linguistic analyses. The first step of the analysis is the search for relevance. Since the analogy contains two seemingly unconnected sentences, the relevance is determined by obtaining a common theme. The identified common theme represents the aspect of resemblance. In all five examples to that we applied the analysis, it was possible to establish a similarity between the two judgments in the poem, and the implicit simile was revealed. As the examples were from poetry, it was easy to understand that the relevance was to make the parties look alike. In poetry, the context is almost in the words. Whereas in process and particularly in conversations, the context is primarily non-verbal. The inferences made in some examples are also supported by data from classical sources. It seems that this inference process works as follows: Since the reader's mind is focused on understanding, the difference in subject matter between two sentences attracts his/her attention, and then he/she looks for a relationship between unrelated statements that follow each other. Thus, the reader or the listener comprehends the implication and the implicit analogy. It is worth mentioning that this analysis model can identify implicit simile in only one type of speech, and that is poetry. This model of analysis needs to be further tested in other speeches where the context is non-verbal.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tashbeeh (Simile), Grician Maxims, Conversational Implicature, al-Tashbeeh al-Dhimmî (Implicit Simile).

Giriş

Arapça söz sanatları beyân ve bedî' ilimlerinin konusudur. Söz sanatlarına ilişkin tasniflerde büyük oranda bir uzlaşma bulunsa da bazı sanatların gerek sınıflandırılmasında gerekse tanımlanmasında farklı görüşlerin bulunduğu bilinmektedir. Zımnî teşbih, farklı görüşlerin bulunduğu söz sanatlarından biridir. Zımnî teşbih sanatının sınıflandırılmasında birlik olmadığı gibi bir teşbih türü olması da tartışmalıdır. Belagat uzmanlarının zımnî teşbihe ilişkin farklı tutumlar sergilemesi bu türün yapısından kaynaklanmaktadır. Zımnî teşbihin en belirgin yapısal özelliği, ifadenin bütününün birbirinden bağımsız görünen iki farklı hükümden oluşmasıdır. Zımnî teşbihi öğrenilmesi veya teşhis edilmesi zor bir ifade türü yapan da bu özelliktir. Söz konusu zorluk zımnî teşbihi teşhis etmeye yarayacak araç arayışına zemin oluşturmaktadır. Diğer yandan *Grice'in İlkeleri* olarak bilinen konuşma ilkeleri ve bu ilkelerin tamamlayıcısı olan ima/sezdirim (bundan sonra sadece sezdirim tabiri kullanılacaktır)

teorisi,¹ sözün bizzat söyleyeni tarafından kastedildiği anlama ulaşmayı mümkün kılan bir yaklaşımdır. Bu teori ister bağımsız görünsün ister bağlantılı olsun cümleler-arası²/sözler-arası (bundan sonra sadece cümleler-arası tabiri kullanılacaktır) belirli bağların bulunduğu varsayımına dayanır. Bu teorinin içerdiği ilkeler, zımnî teşbihi teşhis etmede kullanılacak niteliğe sahiptir. Çalışmamız, Grice'in konuşma ilkelerinden 'ilgi' ilkesinin zımnî teşbihi belirlemeye elverişli bir araç olduğu hipotezini araştırmaktadır. Hipotezi doğrulamak üzere Arap şiirinden rastgele seçilen beş zımnî teşbih örneği ilgi ilkesi çerçevesinde çözümlenmiştir.

Grice'in ilkelerini veya ilkelerinden birini Arapçanın klasik söz analizi sistemleriyle karşılaştıran çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır ancak doğrudan çözümlene yapan araştırmalar sınırlıdır. Grice'in ilkelerini Arapça sözlerin çözümlenmesinde uygulayan çalışmalar diyalog biçimindeki konuşmalara ağırlık vermiştir. Örneğin *Conversational Implicatures in the Poetry of Majnun Layla (Selected Poems) A Pragmatic Study*³ ve *el-İstilizâmu'l-hivârî fi Râiyyeti Ömer b. Ebî Rabî'a: dirâse tedâvüliyye*⁴ başlıklı çalışmalarda şiir içerisindeki diyaloglar çözümlenmiştir. Diyalog dışındaki söz türlerini çözümlenen az sayıda çalışmada ise teorinin Kur'an ayetlerine uygulanması biçimindedir. Bu tür çalışmalarda ayet içeriğindeki sözler diyalog olup olmaması bakımından ayırt edilmemiştir. Kur'an'ın son on suresini çözümlenen *Conversational Imperative in The Qur'anic Discourse an Applied Study on The Last Ten Verses of Juz Amma*⁵ başlıklı makale ile Meryem suresinin bazı ayetlerini çözümlenen *el-İstilizâmu'l-hivârî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Âyâtün min*

¹ Grice'in söz konusu ilkelerden oluşan yaklaşımına teori de denmektedir, bk. D. Alan Cruse, *Meaning in language: an introduction to semantics and pragmatics* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2004), 363.

² Arapça dilbilgisinde cümle, teknik anlamı itibarıyla, şart üslubunun şart cümlesinden oluşan kısmı gibi, tamamlanmamış sözleri de kapsar, makalemizde cümle kavramı tamamlanmış söze tekabül eden daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır.

³ Hanaa Abdeen Abdallah, "Conversational Implicatures in the Poetry of Majnun Layla (Selected Poems) A Pragmatic Study", *Mecelletü'z-Zehrâ* 31 (01 Ekim 2021), 2005-2056.

⁴ Abdalbâkî Yusuf, "el-İstilizâmu'l-hivârî fi râiyyeti Ömer b. Ebî Rabî'a: dirâse tedâvüliyye", *Havliyyetü Külliyyeti'l-Luğati'l-Arabiyye* 32/3 (01 Temmuz 2019), 2889-2989.

⁵ Selma Chouit - Hanifa Bouzahzah, "Conversational Imperative in The Qur'anic Discourse an Applied Study on The Last Ten Verses of Juz Amma", *Journal of Emir Abd El Kader University of Islamic Sciences* 36/3 (2022), 199-214.

*sureti Meryem enmûzecen*⁶ başlıklı makale böyledir. Söz konusu çalışmalar, konuşma ilkelerini diyalog dışı sözlere uygulaması bakımından çalışmamıza benzemektedir. Çalışmamızın ayrıldığı nokta ise çözümleme uygulamasını bir esas/usul belirleme amacıyla test ediyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle, çalışmamız çözümlemeyi beyitlerin anlamını çıkarsamak için değil, belirli bir yapıya sahip bir söz grubunun, ki burada zımnî teşbihtir, anlamını çıkarsamada konuşma ilkelerinin kullanılışlığını araştırmak için yapmaktadır.

1. İki İfadeyi Birleştiren Bir Söz Sanatı Olarak Zımnî Teşbih

Zımnî teşbih, biçim olarak teşbihin bilinen formlarına dahil edilemeyen ve teşbihi telmih yoluyla ifade eden bir teşbih türüdür. Bu teşbihin önemli özelliği teşbih taraflarının lafızlar değil cümleler oluşudur. Bu nedenle beyan ilminin konusu olan zımnî teşbih bahsi, meani ilminin *fasl-vasl* konusuyla kesişmektedir. Zımnî teşbihin fasl-vasl gibi cümleler arası bağla ilgilenen konularla kesiştiğini onu tanımlayan veya betimleyen ifadelerde rahatlıkla görmek mümkündür. Ne var ki fasl-vasl konusu ile zımnî teşbihin kesiştiği noktalar klasik çalışmalarda konu edilmemiştir.

Zımnî teşbihin tanımı veya betimlemesine geçmeden önce literatürdeki geçmişine kısaca değinmek tanımın arka planını göstermesi bakımından önemlidir. Arap dili belagati geleneğinde teşbih türleri biri biçim diğeri anlam olmak üzere iki husus dikkate alınarak sınıflandırılır. Teşbih içeren sözlerde teşbih unsurlarını dikkate alan tasnif, biçim yönünden; teşbihin bütünü veya gayesini dikkate alan tasnif ise anlam yönünden yapılmış bir tasniftir.⁷ Teşbih-i zımnî adıyla anılan teşbih türü literatürde bunlardan ikincisine dahil edilir. Başka bir ifadeyle teşbih unsurlarına göre yapılan tasnif içerisinde zımnî teşbihe yer verilmemiştir. Hemen hatırlatmak gerekir ki teşbih tasnifine ilişkin verilerin büyük çoğunluğu geç dönem belagat literatüründe yer almaktadır. Zımnî teşbihe ilişkin veriler de böyledir. Şu var ki geç dönemin temel kaynaklarında dahi zımnî teşbihe açıkça rastlamak pek mümkün değildir. Bazı eserlerde

⁶ Samiye Mahsûl, "el-İstîlâzâmü'l-hivârî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Âyâtün min sureti Meryem enmûzecen", *Mecelletü'l-Luğati'l-Arabîyye ve Âdâbihâ* 5/1 (2017), 23-44.

⁷ Teşbih tasnifleri hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *Ulûmu'l-belâğa: el-bedî', el-beyân ve'l-meânî* (Trablus: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003), 158-182; Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-arabîyye: üsûsühâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/172-208; Abdula-ziz Atîk, *İlmu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabîyye, 1985), 77-109.

temsîlî teşbih türünün bir versiyonu olarak ele alınmakta⁸ bazılarındaki ise herhangi bir tasnifin içine konulmadan bir teşbih türü olarak türe isim önerilmektedir.⁹

Geç dönem klasik eserlerde tasnifi ve adı net olmayan zımnî teşbih, erken dönem belagat eserlerinde bambaşka bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *Esrâru'l-belâğa*'da zımnî teşbihin nüvesini oluşturan bahisler teşbih-temsîl (yani darb-ı mesel) karşılaştırması biçiminde yer almaktadır.¹⁰ Öyle görünüyor ki zımnî teşbihe ilişkin ilk nüveler mesellerin kullanımına ilişkin tartışmalarda filizlenmiştir. Bu tartışmalarda mesel ile yerini tuttuğu düz söz arasındaki ilişki, müşebbeh-müşebbeh bih ilişkisi olarak nitelendirilmiştir. Benzer şekilde ilk sistematik belagat eserlerinde de zımnî teşbihin nüvesini görebileceğimiz bahisler mürekkep teşbih sınıfıdır. Mürekkep teşbih bahsi, teşbih taraflarının cümle olduğu gerçeğine odaklandığı için çoğu zaman istiareyi de tartışmaya dahil etmiştir. Bu nedenle ilgili bahislerde temsîlî istiarenden¹¹ söz edildiği halde zımnî teşbihten söz edilmediği görülür.¹² Zımnî teşbihten açıkça söz etmeyen eserlerin neredeyse tamamında teşbihin gayeleri bahsinde bir zımnî teşbih örneği yer alır ve buradaki teşbihte ikinci sözün birinciye delil oluşu anlatılır.¹³ Özetle, erken dönemde mesel ekseninde ortaya çıkmış olan zımnî teşbihin geç dönemde mesel ekseninden çıkarılarak bir teşbih biçimi mahiyetinde tartışmaya dahil

736 | db

⁸ Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. Yusuf es-Samîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 236.

⁹ Sübkî, manevi teşbih tabirini kullanmıştır, bk. Bahâüddîn Ahmed b. Ali es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 2/79. Teftâzânî ise zımnî veya meknî tabirlerinden birini isim olarak önermiştir, bk. Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 543.

¹⁰ Bk. Abdulkahir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 69-174.

¹¹ Temsîlî istiarenin en basit tanımı, bir meselin denk düştüğü olay üzerine söylenmesidir; başka bir ifadeyle zımnî teşbihin müşebbeh tarafı zikredilmemiş halidir.

¹² Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 231.; Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/33.; İsamüddin İbrahim el-İsferâyînî, *el-Atvel şerhu Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/200-295.; Ahmed b. Muhammed el-Mağribî, *Mevâhibü'l-Fettâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Halil İbrahim Halil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h1424), 2/167 ve 348.

¹³ Bk. Ebu Ya'kub Yusuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 448.; Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/78.; İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/180.; Abdülmüteâl es-Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh li Telhîsi'l-Miftâh* (b.y.: Mektebetü'l-âdâb, 2005), 3/413.; Meydânî, *el-Belâgatü'l-arabiyye*, 2/203.

edildiğini, isimlendirilme üzerindeki uzlaşının ise daha geç dönemlerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Zımnî teşbihi bir tür olarak ele alan eserlerde çeşitli tanımlar da yapılmıştır. Muhtelif tanımlardan yola çıkarak zımnî teşbihe ait belli başlı ayırt edici özellikleri; a) teşbihin açıktan ifade edilmeyip telmih yoluyla yapılması, b) yüzey yapı itibariyle vechü'ş-şebeh'in ve edatın bulunmaması, c) teşbih taraflarının müfret bir kelime olmayıp hüküm içeren ifadelerden oluşması,¹⁴ d) hüküm ifade eden ifadeler arasında bazen kullanılan vâv ve fê harflerinin bağlaç olmaması,¹⁵ e) müşebbeh bih konumundaki ikinci ifadenin birinciyi kanıtlar nitelikte olması, f) müşebbeh bihin herkesin bildiği bir gerçeği yahut sağduyunun kabul edeceği bir durumu ifade ediyor olması, ve g) yüzey yapı itibariyle teşbih taraflarının birbiriyle bağlantısız görünmesi şeklinde özetleyebiliriz.¹⁶ Söz konusu yedi özellikten sadece b, c ve d maddeleri biçimsel özelliklerdir. Bu nedenle zımnî teşbihin tanımı genel itibariyle anlama dayalı öğelerden oluşmaktadır. Teşbihin en önemli unsurlarından biri olan “edat”ının bulunmaması başka teşbih biçimlerinde de karşılaşılan bir haldir. Buna mukabil teşbih taraflarının müfret kelime olmayıp hüküm içeren ifadelerden oluşması neredeyse sadece zımnî teşbihe mahsustur. Hüküm ifade eden söz ile kastedilen, teşbihin nesnelere veya varlıklar arasında kurulmayıp olaylar arasında kurulduğudur. Bir sözün hüküm ifade etmesi, yani bir olgu veya olay anlatıyor olması, onun biçimsel bir özelliği olsa da hüküm ifade eden iki sözün art arda gelmesi söz konusu olduğunda biçimden anlama doğru bir kayış kaçınılmaz olmaktadır. Ayırt edici özelliklerden anlama dayalı olanlar ise zımnî teşbihin hem tanımını hem de anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Hüküm ifade eden iki sözün art arda gelmesi yönüyle zımnî teşbih, cümleler-arası ilişki alanına geçmektedir. Bu doğrultuda Arapça belagat geleneğinde yer alan fasl ve vasl kavramları zımnî teşbihi çözümlenmede başvurabileceğimiz araçlardan olabilir. Bir meani ilmi konusu olan fasl ve vasl, cümleler-arası bağları karşıla-

¹⁴ Zımnî teşbihin tanımında a, b ve c maddeleri veya maddelerin bir kısmının kullanımı için bk. Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 236-242.; Meydânî, *el-Belâğatü'l-arabiyye*, 2/202.; Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/79.

¹⁵ Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâğa*, 175.

¹⁶ Zımnî teşbihin tanımında e, f ve g maddeleri veya maddelerin bir kısmının kullanımı için bk. Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh*, 3/413.; Mağribî, *Mevâhibü'l-Fettâh*, 2/166.; Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâğa*, 175.; Atîk, *İlmu'l-beyân*, 105.

yan kavramlardır. Cümleler-arasındaki bağların derecelendirildiği fasl-vasl bahsinde bağlaç kullanımına ilişkin şartlar tartışılmaktadır. Cümleler-arası ilişkiler; *kemâlû'l-inkitâ'* (tam ayrılık) ve *kemâlû'l-ittisâl* (tam bağlılık) olmak üzere iki temel ilişki ve bunların arasındaki ilişkiler (*şibhu kemâlî'l-inkitâ'* ve *şibhu kemâlî'l-ittisâl*) olmak üzere derecelendirilmiştir.¹⁷ Bu doğrultuda kullanılan başlıca kavramlardan *kemâlû'l-inkitâ'* ile *kemâlû'l-ittisâla* kısaca değinmek yerinde olacaktır. İki cümle arasında biçimlerinden kaynaklı bir benzemezlik veya anlamca bir alakasızlık varsa iki cümle arasındaki bu ilişkiye *kemâlû'l-inkitâ'* denmektedir. Biçim ve anlam yönünden birbirine uzak olan cümleleri bağlaç kullanarak birbirine bağlamak abes görülmüştür.¹⁸ İkinci cümlenin birinciye te'kid, bedel veya beyan olması durumunda ise iki cümle arasındaki ilişkiye *kemâlû'l-ittisâl* denilmiştir. İki cümlenin birbirine bu derece bağlı olması da onları bağlaçla bağlamaya ihtiyaç duyurmamakta çünkü bağlı olan cümle diğer cümlenin bir parçası durumundadır. Özetle bu iki durumda bağlaç kullanılmamaktadır. Dolayısıyla bağlaçlar yukarıdaki durumların net olmadığı haller için geçerli olmaktadır.¹⁹

738 | db

Klasik literatürün sunduğu bu çözümleme aracını söz sanatlarıyla ilişkilendirme girişimi de olmuştur. Şantî, meani ilminde tezyîl, beyan ilminde teşbih-i zımnî üsluplarında ikinci cümlenin birinciye te'kid etmesi nedeniyle bunların fasl (dolayısıyla *kemâlû'l-ittisâl*) örnekleri olduğunu ifade eder.²⁰ Benzer bir şekilde Atîk, fasl örnekleri olarak zımnî teşbih içeren iki beyti örnek olarak vermektedir.²¹ Şantî ve Atîk'in ilişkilendirmesi kadar açık olmasa da klasik eserlerde de zımnî teşbih ile fasl-vasl veya tezyîl konusunun buluşturulduğuna rastlanabilmektedir.²² Bu noktada hatırda tutulması gereken husus ise fasl-vasl konusunda bugün zımnî teşbih olarak bilinen örnekler yer veren klasik eserlerin beyân ilmi bölümünde zımnî teşbihe bir tür olarak yer vermediğidir. Başka bir ifadeyle fasl-vasl konusunun teşbihle ilişkilendirilmesi oldukça yeni bir girişimdir. Cümleler-arası bağlara ilişkin yukarıda özetlenen esaslar,

¹⁷ Cümleler-arası bağların dereceleri için bk. et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 439.

¹⁸ Bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 362.; Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh*, 2/283.

¹⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 360.; es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 1/482.; es-Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh*, 2/293.; el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-arabiyye*, 1/591.; Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-meânî* (Beirut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009), 161-165.

²⁰ Muhammed Salih eş-Şantî, *Fennü't-tahrîri'l-arabî davâbituhu ve enmâtuh* (Hail: Dâru'l-Endelüs, 2001), 93.

²¹ Atîk, *İlmu'l-meânî*, 167.

²² Bk. el-Mağribî, *Mevâhibü'l-Fettâh*, 2/665.

zımnî teşbihin iki tarafı arasındaki bağın varlığına ilişkin hüküm vermeye yardımcı olabilir türdendir ancak bu bağın mahiyeti hakkında hüküm vermeye dönük bir içeriğe sahip değildir. Söz konusu içeriğin muhtemel sebebi, fasl-vasl esaslarının bağlaç kullanımına odaklı geliştirilmiş olmasıdır. Netice olarak fasl-vasl aracı, benzerlik ilişkisini çıkarmak için elverişli görünmemektedir.

Cümleler-arası ilişkiler modern dilbilimin de üzerinde durduğu meselelerden biridir. Arapça özelinde cümleler arasında bağ kurma biçimlerine ilişkin birtakım kabuller oluşmuş bulunmaktadır. Bu kabullerden biri, iki cümlenin bağlaç kullanmadan birbirine bağlanmasını, daha doğru bir ifadeyle peş peşe dizilmesini, cümleler-arası bağın kuvvetine işaret ettiğini söyler. Konuşana göre söyleyecek olursak: konuşan art arda söyleyeceği iki cümlenin arasında sıkı bağ bulunduğunu dinleyiciye vurgulamak istediğinde bağlaç kullanmaz.²³ Cümleler-arası bağı ele alan klasik ve modern açıklamalar, bağlaç kullanımını açıklayan bir husus olarak iki söz arasındaki bağın gücüne odaklanmaktadır. Bu nedenle zımnî teşbihin tarafları arasındaki bağı çıkarma veya kavrama noktasında herhangi bir yol göstericiliği bulunmamaktadır.

Özetle, zımnî teşbih, teşbih edatı kullanmadan iki olgu/olay arasında benzerlik kuran bir teşbihtir. Biçim olarak ise zımnî teşbih-te iki olgu veya olay birbirinden bağımsız cümleler halinde ve art arda dizilir. Art arda dizilen cümlelerin ifade ettikleri olgu veya olayların birbirine benzetildiğine ilişkin açık sözler bulunmamaktadır. Bu söz türünde teşbih çıkarımı, dinleyicinin/okuyucunun ferasetine bırakılmaktadır. Zımnî teşbihin çıkarımı için cümleler-arası bağın gücünü açıklayan ilkelerden ziyade bağın kendisini açıklamaya elverişli bir çözümleme usulüne ihtiyaç duyulmaktadır. *Grice'in İlkeleri* birbirinden bağımsız görünen sözleri anlamlandırmaya yarayan bir çözümleme tekniği olması nedeniyle test edilmeye değerdir.

2. Bir Diyalog Çözümleme Aracı: Grice'in Konuşma İlkeleri

H. Paul Grice (ö. 1988), dil üzerindeki çalışmalarıyla meşhur bir filozoftur. Geçen yüzyılın ortalarında yaşamış olan filozof, dilbilimci ve filozofların dikkatini konuşma-anlam ayrımına yöneltme-

²³ Şantî, *Fennü't-tahrîrî'l-arabî*, 91.

siyle ve bu alandaki öncülüğüyle bilinmektedir.²⁴ Grice'ın ortaya attığı teori, konuşan tarafların adı konulmamış bir işbirliği içerisinde olduğunu ve bu *İşbirliği* gereği birtakım ilkelere riayet edildiğini savunur. Grice'ın İlkeleri olarak bilinen bu ilkeler çağdaş dilbilimin alt dallarından olan edimbilimin (pragmatics) başlıca konularındandır.²⁵ Edimbilim, sözlerin sentaks üstü/ötesi anlamlarına odaklanan bir dilbilim dalıdır. Edimbilimde, sözlerin yapısından yola çıkarak sözü sarf edenin niyetine erişilmeye çalışılır. Bu bilim dalında sözlerin yapısına yöneltilen dikkat, onların anlamlarını "sentaktik" ve "sentaks üstü" şeklinde ayırmaya yarayan ilkelere sınırlıdır ve sözü sarf edenin niyeti/maksadı bu anlamda önemlidir.²⁶ Edimbilimin sözü sarf edenin maksadını merkeze alması, onu söz çözümlemesine elverişli teori ve ilkeler üreten bir alan yapmaktadır. Grice'ın işbirliği ilkesi ve ona bağlı olan diğer ilkeler de sözlerden konuşanın maksadını çıkarsama mekanizması önermektedir.

Tarafların konuşmalarını işbirliği içerisinde sürdürdükleri varsayımından hareket eden işbirliği ilişkisine göre konuşmacılar bunu mantıklı olduğu için yapmaktadır.²⁷ Grice, konuşan tarafların farkında olmadığı işbirliği gereksinimini dört ana ilke biçiminde formüle eder. Bunlar: nitelik, nicelik, ilgi ve üslup ilkelere dir. Konuşanlar konuşma alışverişinde: a) gereken miktardan fazla bilgiye yer vermeme, b) doğruluğuna inandığı ve bildiği şeyleri söyleme c) konuya bağlı kalma ve nihayet d) anlaşılır ve düzenli bilgi akışına riayet etme temayülünde olur.²⁸ "Konuya bağlı kalma" şeklinde özetlenen ana ilkelerin üçüncüsü kısaca ilgi ilkesi olarak ifade edilmektedir. Tartışmalı bir ilke olan ilgi ilkesi aynı zamanda en önemli konuşma ilkesidir. İlgi ilkesinin diğer ilkelere bir önceliği söz konusudur çünkü diğer ilkelerin varlığını test etmek için önce onun varlığı şarttır.²⁹

Bütün konuşmalarda sözler söz konusu ilkelere göre dizimlenir. Konuşma ilkeleri olarak da bilinen bu ilkeler o kadar doğaldır ki

²⁴ Stephen Neale, "Paul Grice and the Philosophy of Language", *Linguistics and Philosophy* 15/5 (Ekim 1992), 509.

²⁵ Örnek için bk. Stephen C. Levinson, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 97-166.

²⁶ Cruse, *Meaning in language*, 363.

²⁷ George Yule, *Pragmatics* (New York: Oxford University Press, 2008), 35.; Levinson, *Pragmatics*, 103.

²⁸ Levinson, *Pragmatics*, 104.

²⁹ P. Swiggers, "The Supermaxim of Conversation", *Dialectica* 35/3 (1981), 305.

ilkelere aykırı dizilmiş sözler saçma addedilmez, onun yerine sözün sentaktik anlamı ötesinde başka bir anlama işaret ettiği kabul edilir. Grice'in yaklaşımında sözün başka bir anlama işaret etme potansiyeline *sezdirim* (implicature) denilmektedir.³⁰ Kısaca sezdirim diye tabir edilen *konuşma sezdirimi* (conversational implicature), ifadelerin sentaktik anlamına karşıt bir yerde durmaktadır.³¹ Bu itibarla konuşma sezdirimi sentaktik anlamdan farklı olan ve konuşanın konuşma bağlamı yardımıyla iletmek istediği anlam veya bu anlamın göstergesidir.³² Haddi zatında sentaktik yapı da sezdirim içerebilir ancak bu sezdirimleri cümlenin yapısından çıkarmak mümkün olduğu için ayrıca bir konuşanın maksadına ulaşma çabası gerektirmez. Bu tür sezdirimler için *uzlaşımsal sezdirim* (conventional implicature) terimi kullanılmaktadır.³³ Herhangi bir sözde “henüz” sözcüğünün kullanılması bir uzlaşımsal sezdirim örneğidir. Bu sözcüğü içeren sözün bağlamı bilinmese dahi sezdirim barındırır. Örneğin:

Ayşe henüz burada değil.³⁴

Bu cümle, sadece Ayşe'nin o yerde bulunmadığını anlatmaz, aynı zamanda Ayşe'nin orada olmasının beklenen bir durum olduğunu da anlatır. Henüz sözcüğü vasıtasıyla yapılan sezdirim konuşma anı ve ortamından değil sözcüğün kendinden kaynaklı bir sezdirimdir. Grice'in sezdirim teorisi, bağlamdan bağımsız (yani sentaktik) anlamların çıkarımıyla ilgilenmez. Konuşma sezdirimi, konuşmanın yapıldığı bağlamın belirlediği ve konuşanın kast ettiği anlamı çıkarmaya yarayan bir süreçtir.³⁵ Bu nedenle bağlamın bilinmediği durumlarda sezdirimler alternatifli anlamlar biçiminde kendini gösterir. Buna mukabil bağlamın bilinmesi durumunda alternatiflerden biri kast edilen anlama tekabül eder. Bu noktada bağlamın rolü alternatifleri elemeye sınırlandırılmış olmaktadır. Bağlamın bilinmediği hallerde ‘Ayşe yok’ sözünün onlarca anlamın-

³⁰ Kâmile İmer vd., *Dilbilim sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), “Sezdirim”, 223.

³¹ Cruse, *Meaning in language*, 363.

³² Daha teknik bir tanım için bk. David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Oxford: Blackwell Publishing, 2008), “implicature”, 238.

³³ Bk. D. Alan Cruse, *A Glossary of Semantics and Pragmatics* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), “conventional implicatures”, 36.; İmer vd., “uzlaşımsal sezdirim”, 252.

³⁴ Örnek cümlenin İngilizce muadili için bk. Yule, *Pragmatics*, 45.

³⁵ Laurence R. Horn, “Implicature”, *The Handbook of Pragmatics*, ed. Laurence R. Horn - Gregory L. Ward (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 6.

dan söz edilebilir. Cümlelerin muhtemel anlamları, bilgi vermekten başlayıp, muhatabın gitmesini talep etme, tehdit etme veya alay etme gibi anlamlar arasında değişebilir.

Grice'in "konuya bağlı kalma" şeklinde formüle ettiği ilgi ilkesi, konuşanların sağlıklı bir konuşma yürütmek için riayet ettikleri bir ilkedir. Bu ilke konuşan tarafların konuşmanın amacına bağlı kalmaları şeklinde tanımlanabilir.³⁶ İlgi ilkesine riayet edilmeyen bir konuşmanın kargaşaya yol açacağı kesindir. Bununla birlikte bu ilkeye riayet edilmemektedir. Grice'in işbirliği ilkesi gereği, ilke ihlali esasında bir îmânın (sezdirim) varlığına işaret eder. İşbirliği ilkesinin ayaklarından herhangi biri ihlal edildiğinde de durum aynıdır. Dolayısıyla birbirinden kopuk konuşmalar esasında birbirine ima bağıyla bağlıdır. Sözler arasındaki bu bağın belirlenmesi çoğunlukla bağlam olarak ifade edilen konuşma ortamının ve şartlarının yardımıyla anlaşılır.

Şu hâlde, Grice'in konuşma ilkeleri daha ziyade anlamsız görünen konuşmaları çözümlenmeye yaramaktadır.³⁷ Zira konuşma ilkerinin ihlal edilmediği sözlerde, konuşan tarafları çıkarım yapmaya zorlayan bir durum bulunmamaktadır ve konuşma olağan seyrinde cereyan etmektedir. Buna mukabil konuşma ilkelerinin ihlal edildiği ve buna bağlı olarak sözler arasında orantısızlığın veya alakasızlığın bulunması, konuşan tarafları çıkarım yapmaya itmektedir.

3. Seçili Örnekleri İlgi İlkesi Doğrultusunda Çözümleme ve Tartışma

Teşbih bahsine yer veren, bilhassa geç dönem, belagat kitaplarında zımnî teşbih bir teşbih türü olarak ele alındığı için örnek vermeye de özen gösterilmektedir. Bu örneklerin büyük bir kısmı günümüz ders kitaplarında da sıkça kullanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde meşhur olmuş zımnî teşbih örnekleri arasından rastgele seçtiğimiz dört örneği Grice'in ilgi ilkesi doğrultusunda çözümlüyoruz. Sözleri Mütenebbî'ye (ö. 354/965) ait olan şu beyit ilk örneğimizdir:

³⁶ Swiggers, "The Supermaxim of Conversation", 305.; Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, "maxims of conversation", 298.

³⁷ Horn, "Implicature", 31.

فإن تَفَقُّ الأَنَامَ وَأَنْتَ مِنْهُمُ * فَإِنَّ الْمَسْكَ بَعْضُ دَمِ الْغَزَالِ³⁸
*Şayet halktan olduğun halde onlardan üstünsen. Bil ki
 misk ceylanın kanından bir parçadır (ondan yapılır).*

Beyitte iki söz öbeği bulunmaktadır. Bunlar:

2.a) Şayet halktan olduğun halde onlardan üstünsen.

2.b) Bil ki misk ceylanın kanından bir parçadır.

Birinci sözün (2.a) bir şart cümlesi olduğu çok açık ancak ikinci söz (2.b) anlam itibarıyla anılan şartın cevabı olamayacak biçimde şart cümlesinin konusundan bağımsızdır. Birinci sözde şair muhatabına “halktan olduğun halde onlardan üstünsen” dedikten sonra sözün devamını getirmemiş, ikinci sözde ise güzel koku saçan miskin ceylanın iç organlarından üretildiğiyle ilgili bir bahse geçmiştir. Grice’in teorisi dikkate alındığında, sözler belirli ilkeler çerçevesinde art arda dizilmiş olmalıdır. İlgi ilkesi özelinde ikinci sözün (2.b) birincisiyle (2.a) bir alakası olmalı, alakasız görünüyorsa da burada bir sezdirim aranmalıdır. Bir kimsenin bir topluluğa ait olduğu halde onlardan üstün olduğunu anlatan söz ile güzel kokulu bir şeyin kötü kokulu şeylerden çıktığını anlatan söz arasındaki alakanın benzerlik olduğu söylenebilir. Her iki sözden soyutlayabileceğimiz “bir gruba ait bir şeyin grubun diğer üyelerinden farklı ve üstün oluşu” ortak anlamı benzetme yönü olabilecek niteliktedir. Şu hâlde şair iki durum arasında benzerlik kurmuş fakat benzetmeyi edat kullanmadan ifade etmiştir. Ortak anlam olan benzetme yönü ikinci söz (2.b) olan müşebbeh bihde herkesin bildiği bir durumdur.

Mütenebbî'nin bu sözlerinde benzetme yapıldığı klasik eserlerde de ifade edilmiştir. İçerisindeki teşbihin tartışıldığı en eski örneklerden olan bu beyit, çoğunlukla teşbihin gayeleri bahsinde ele alınmıştır.³⁹ Örnekteki teşbihi tartışan bütün eserler müşebbeh bihi temsil eden ikinci sözün (2.b) müşebbehi temsil eden birinci sözü (2.a) delillendirme görevi üstlendiğini de ayrıca ifade etmiştir. Bazı eserler ikinci sözün (2.b) birinci sözdeki (2.a) şart ifadesinin cevabı olup olmadığını da tartışmıştır. Mütenebbî'nin yukarıdaki sözlerini

³⁸ Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, *Dîvânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî bi şerhi Ebi'l-Bekâ el-Ukberî*, nşr. Mustafa es-Sekâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/20.

³⁹ Bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 448.; Kazvîni, *el-İzâh*, 180.; Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/78.; İsferyânî, *el-Atvel*, 2/180.; Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh*, 3/413.; el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-arabiyye*, 2/203.

bu anlamda tartışan eserler ikinci sözün (2.b) şart cümlesi olan birinci sözün (2.a) cevabı olmayıp cevabın delili olduğu konusunda ittifak etmiştir.⁴⁰ Başka bir ifadeyle görünen şart cümlesinin cevabı mahzutfur; ikinci cümle (2.b) ise mahzuf cevabın delilidir. Klasik eserlerdeki bu tartışmalar ve yorumlar, Grice'ın ilgi ilkesi doğrultusunda yapılan çözümlemeyle bir noktada buluşmaktadır: Şairin art arda dizdiği bu iki söz ilk bakışta alakasız görünse de esasında anlamı tamamlayacak şekilde birbirine bağlıdır.

Çözümleyeceğimiz ikinci örneğin sözleri de yine Mütenebbî'ye aittir. Mütenebbî şöyle demektedir:

ومن يؤن يسهل الهوان عليه * ما لجرح بميت إيلام⁴¹
Bir kimse zelil ise zillet ona normal gelir. Yara ölüye acı vermez.

Beyitte iki söz öbeği bulunmaktadır. Bunlar:

- 3.a) Bir kimse zelil ise zillet ona normal gelir.
- 3.b) Yara ölüye acı vermez.

Beyitteki iki söz öbeği anlam ve yapı itibariyle birbirinden farklıdır. Birinci sözde (3.a) zelile zilletin normal görüldüğü anlatılırken, ikinci sözde (3.b) yaranın ölü bedene acı vermeyeceği ifade edilmektedir. Ayrıca birinci söz öbeği (3.a) şart ve cevaptan oluşan bir yapıya sahipken diğer söz (3.b) menfi isim cümlesi biçimindedir. Grice'ın ilgi ilkesine göre iki kişi arasındaki konuşmada, konuşmanın parçası olan sözler bir alakada buluşur. İki söz şayet alakasız görünüyorsa orada bir sezdirim vardır. Beyitteki sözler iki kişi arasında cereyan etmemektedir ancak içerdiği anlam itibariyle birbirinden bağımsız iki sözdür ve art arda dizilmiştir. İlgili ilkesi gereği şairin bir avazda söylediği iki sözün alakasız olmaması gerekmektedir. Görünüş itibariyle sözler bağımsız olduğuna göre burada bir sezdirim bulunmaktadır. Her iki sözün özünde bir halin o hale sahip olan varlık tarafından fark edilmeyişi veya önemsenmeyişi anlamı bulunmaktadır. Söz konusu ortak anlam bize sezdirimin iki durumu birbirine benzetmek olduğunu göstermektedir. Buna göre zelil kimsenin aşağılanmayı algılamaması ile ölü'nün yaranın vereceği acıyı algılamaması birbirine benzemektedir. İki söz arasındaki

⁴⁰ Bk. Sübkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/79.; el-Mağribî, *Mevâhibü'l-Fettâh*, 2/166.

⁴¹ Ukberî, *Divânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, 4/94.

tek fark ise ikinci sözün ortak sağduyunun kabul ettiği bir gerçekten bahsediyor olmasıdır. Bu beyitte iki söz arasındaki ilginin anlaşılmasını zorlaştıran ilave bir husus bulunmaktadır. O da ikinci sözdeki genellemeye benzer bir şekilde birinci sözde de genelleme bulunmasıdır. Şu var ki birinci sözdeki (3.a) genellenenin özel bir şahıs kastedilerek söylendiği bilinmektedir.⁴² Benzer üsluptaki beyitlere yapılan açıklamalar doğrultusunda, yaranın ölüye acı vermediğini anlatan ikinci cümlelerin (3.b) muhataptan gelecek muhtemel itirazın cevabı addetmemiz de mümkündür. Bu yönüyle tek bir şaire ait olup art arda dizilmiş iki söz, adeta sesini duyamadığımız ikinci bir konuşanla karşılıklı bir konuşma içerisinde dizilmiş ve konuşma alış-verişinin tarafları konuya bağlı kalmışlardır. Her iki takdirde de sezdirim yoluyla birinci söz (3.a) ile ikincisi (3.b) arasında bir benzerlik kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek ise sözleri İbnü'r-Rûmî'ye (ö. 283/896) ait şu beyittir:

قَدْ يَشِيْبُ الْفَتَى وَلَيْسَ عَجِيْبًا * أَنْ يُرَى النَّوْرُ فِي الْقَضِيْبِ الرَّطِيْبِ⁴³
Delikanlının saçları ağarabilir. Taze dalda ak çiçeklerin görünmesi de tuhaf değildir.

db | 745

Beyitte aralarında vâv harfi bulunan iki söz öbeği bulunmaktadır. Bunlar:

4.a) Delikanlının saçları ağarabilir.

4.b) Taze dalda ak çiçeklerin görünmesi de tuhaf değildir.

Beyitteki iki söz öbeği arasında bir vâv bulunsa da (Türkçeye de bağlacı olarak aktarılmıştır) bu vâvın bağlaç işlevi gören vâv olmadığı açıktır.⁴⁴ İki söz birbirinden farklı bir içeriğe sahiptir. Birincisinde (4.a) bir delikanlının saçının ağarmasından, ikincisinde (4.b) ise taze daldaki beyaz çiçeklerden ve bunun olağan oluşundan bahsediliyor. Şair durduk yere bir konudan diğerine geçmiş olamayacağı için Grice'ın ilgi ilkesi gereği burada bir sezdirim olmalıdır.

⁴² el-Ukberî, *Dîvânu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*.

⁴³ Ebü'l-Hasen Alî İbnü'r-Rûmî, *Dîvânu İbni'r-Rûmî*, şrh. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/79.

⁴⁴ Cümlelerin atif harfiyle bağlanması için ortak bir konuda/temada birleşmesi gerekmektedir, konuyla ilgili esaslar için bk. Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 434-463. Benzer bir ifade türündeki fe harfinin îrabı için ayrıca bk. Hamid Avnî, *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâga* (b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 1/79.

İki sözün bulunduğu ortak anlam, koyu renkli bir şeyde beyazlığın oluşmasıdır. Birincisinde genç yaştaki bir insanın saçının ağarması, ikincisinde taze ağaç dalında beyaz çiçeklerin açması anlatılmaktadır. İkinci sözde (4.b) anlatılan herkesin bildiği olağan bir durumken birinci sözde (4.a) anlatılan olağandışıdır. Şair de negatif bir biçimde de olsa olağan dışı durumun hayret vericiliğine işaret etmektedir. Bu beyitteki sezdirim “tuhaf değildir” ifadesinin de yardımıyla kolaylıkla anlaşılabilir. Şairin ortak bir yönü bulunan iki durumu birbirine benzettiği ve dolayısıyla birinci duruma hayret etmemeyi öğütlediği anlaşılmaktadır. Klasik açıklamalar ise bu örnekteki ikinci cümlenin birinci cümleye delil olmak üzere getirildiğini söyler. Mütenebbî'nin beytinde olduğu gibi delillendirme aşaması esasında benzetme aşamasından sonradır. Edebi metinlerde bilimsel anlamda bir delilden söz edilemeyeceğini de unutmamak gerekir. Netice olarak, alakasız görünen iki sözün sezdirim yoluyla birbirine benzetildiği anlaşılmaktadır.

Meşhur zımnî teşbih örneklerinden bir diğeri ise sözleri Ebu Firâs'a (ö. 357/968) ait olan şu beyittir:

سَيَذْكُرُنِي قَوْمِي إِذَا جَدَّ جَدُّهُمْ * * * وَفِي اللَّيْلَةِ الظَّالِمَاءُ يُنْفَعُونَ الْبَسْرَ⁴⁵
İşler sarpa sardığında halkım beni hatırlayacak. Karanlık gecelerde dolunay özlenir.

Beyitteki iki söz öbeğini şöyle sıralayabiliriz:

- 5.a) İşler sarpa sardığında halkım beni hatırlayacak.
- 5.b) Karanlık gecelerde dolunay özlenir.

Ebu Firâs'ın bu beytinde iki ayrı hüküm cümlesi bulunmaktadır. Şairin birinci sözü (5.a) işlerin zorlaştığı anda halkının kendisini hatırlayacağını, ikincisi (5.b) ise karanlık gecelerde dolunayın özlendiğini anlatmaktadır. Birbiriyle alakasız gibi duran bu iki içerik beyitte art arda ve bir bütün gibi sunulmuştur. Aradaki ve harfinin bağlaç olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu harf bir isti'naf harfidir ve ikinci cümlenin diğerine bağlanmadığını, aksine yeni bir cümlenin başladığını gösterir. Şairin önce halkının tutumundan bahsedip sonra karanlık gece bahsine geçmesi tuhaf olacağından

⁴⁵ Ebû Firâs el-Hamdânî, *Dîvanu Ebî Firâs*, nşr. Halil ed-Düveyhî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994), 165.

Grice'in ilgi ilkesi gereği burada bir sezdirim olmalıdır. İki söz arasında ortak bir yön bulunması, sezdirimi bulmaya yardımcı olmaktadır. İki söz “olumsuz şartlarda bazı şeylerin arandığı” ortak anlamında buluşmaktadır. Birinci sözde (5.a) şair, halkının zor zamanlarda kendini hatırladığını; ikinci sözde (5.b) ise karanlık gecelerde insanların dolunayı aradığını anlatmaktadır. İki söz arasında benzetme kurulduğu çok açıktır. Şu hâlde iki durum arasında benzerlik kurulduğu, iki sözün yüzey yapı itibarıyla alakasız görünmesinden hareketle anlaşılmıştır. Alakasız görünen cümlelerin toplamında bir sezdirim olduğu kabul edilerek benzetme anlamına ulaşılmıştır.

Son zımnî teşbih örneği ise Ebu Temmâm'ın (ö. 231/846) şu beytidir:

لا تُنكرِي عَطْلَ الكَرِيمِ مِنَ الغِنَى * فَالسَّيْلُ حَرْبٌ لِلْمَكَانِ العَالِي⁴⁶
Cömert adamın zengin olmamasına şaşırma. Sel yüksek yerlerin düşmanıdır (orada olmaz).

Beyitteki iki söz öbeğini şöyle bölebiliriz:

- 6.a) Cömert adamın zengin olmamasına şaşırma.
- 6.b) Sel yüksek yerlerin düşmanıdır.

Ebu Temmâm, kendini sorguladığı anları anlatan bu beytinde keline hitap etmektedir. İki cümleden oluşan beytin birinci cümlesinde (6.a) “cömert adamların zengin olmamasına şaşırma” diyerek kendine öğüt vermektedir. İkinci cümlede (6.b) ise selin yüksek mekanlarda durmadığını/duramadığını anlatmaktadır. İki söz arasında anlam ve yapı bakımından bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Birinci cümle (6.a) emir sîgasındaki (kipindeki) fiil vasıtasıyla talep bildiren bir söz, ikincisi (6.b) ise ihbârî, yani hüküm bildiren bir sözdür. Cümleler arasındaki yapı farkı nedeniyle aralarında bir in-kitâ' olduğu açıktır. Başka bir deyişle her biri ayrı bir sözdür. Dolayısıyla aralarındaki fe harfi bağlaç değildir. Bu iki sözün tematik birliği de bulunmamaktadır. Nitekim biri (6.a) cömert adamın halini diğeri (6.b) selin yahut yüksek tepelerin halini anlatmaktadır. Grice'in ilgi ilkesi gereği şairin iki cümlesi bir alakaya dayalı olarak art arda dizilmiş olmalıdır. Şu hâlde birinci cümle (6.a) ile ikinci

⁴⁶ Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvani Ebî Temmâm*, thk. Raci el-Esmer (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994), 2/38.

cümle (6.b) arasında ilgi ilkesi ihlal edilmiş görünmektedir. İlgi ilkesi gereği, şairin sözleri arasında alaka görünmüyorsa sezdirim barındırıyor, zira doğal olan sözlerin alakalı olmasıdır. Birinci cümledeki (6.a) cömert adamın zengin olamaması bilgisi ile ikinci cümledeki (6.b) yüksek mekanlarda selin olmaması bilgisi arasında bir ortak yönden söz edilebilir ki o da bir şeyin bir şeyden yoksun olmaya mahkûm olmasıdır. Cömert adam zenginlikten, yüksekler ise selden yoksun olmaya mahkumdur. İkinci cümlelerin sağduyunun kabul ettiği bir hususu anlatıyor olması onu hem bir kanıt hem de benzetilen (müşebbeh bih) yapmaktadır. Şair esasında birinci cümlede anlattığı durumu ikinci beyitte anlattığı ve herkesin bildiği o gerçeğe benzetmektedir. Bu benzetme açıktan yapılmadığı için ilgi ilkesi aracılığıyla ortaya çıkarılabilmektedir.

Sonuç

Paul Grice'in geliştirdiği konuşma ilkelerinden biri olan ilgi/alaka ilkesini kullanarak zımnî teşbihin teşhis edilebilirliğini araştırdığımız bu çalışmada hipotezimizi doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. Rastgele seçilen beş zımnî teşbih örneği ilgi ilkesi çerçevesinde çözümlenmiş ve bu çözümleme yöntemiyle zımnî teşbihin teşhis edilebildiği görülmüştür. İlgi ilkesi doğrultusunda yapılan konuşma çözümlemelerinde sezdirimler, çoğu zaman, alternatifli anlamlar şeklinde verilir. Daha açık bir ifadeyle bu durumlarda birden fazla anlam çıkarılabilir ve bağlam bilinmiyorsa çıkarılan anlamlar arasında tercih yapmak çoğu zaman mümkün olmaz. Çözümlediğimiz örneklerde alternatif anlamlara neredeyse gerek kalmamıştır. Bunun sebebinin örneklerin ait olduğu yazın türü olması büyük olasıdır. Çalışmamızda seçilen örnekler birer beyitlik şiirlerdir ve her beyit tema olarak birbirinden farklı art arda dizilmiş iki söz ihtiva etmektedir. Tema olarak birbirinden farklı iki sözün alakasız bir şekilde art arda dizilemeyeceğinden hareketle beyitte bir sezdirim bulunacağı neticesine ulaşmak kolay olmuştur. Bir beyitte tema olarak birbirinden farklı iki sözün bulunması okuyucunun zihninde anlam geçişini zorlaştıran bir durumdur. Zira şairin bir beyit içerisinde bir şey söyleyip ardından alakasız başka bir konuya geçmiş olması beklenmez. Okuyucuyu duraksatan bu durum onun arayışa girmesini sağlamaktadır. Bu şartlarda beyitteki sözleri konuşma ilkelerinden ilgi ilkesi çerçevesinde analiz etmek çok makul ve kolay görünmektedir. Başka bir ifadeyle örneklerin şiirden seçilmiş olması zımnî teşbihin teşhis edilmesini kolaylaştırmıştır.

Düz sözlerde veya diyalog şeklindeki konuşmalarda yer alan zımnî teşbihin teşhis edilmesi, şiirdeki kadar kolay olmayabilir. Düz anlatımlarda zımnî teşbih, konuşmanın ardından değil o an cereyan eden bir olayın ardından kuruluyorsa teşbihin teşhis edilmesi daha da zorlaşabilir. Zira söz-olay arasındaki alakayı bulmak konuşmayı oluşturan sözler arasındaki alakayı bulmaya oranla daha zordur. Kaldı ki düz sözlerdeki benzetme istiare şeklinde yapılabilir ki bu da tartışmayı zımnî teşbihin dışına çıkarır. Bu bağlamda konuşma ilkelere ve bilhassa ilgi ilkesinin kullanılabilirliği düz anlatımlar için ayrıca araştırılmaya muhtaçtır. Çalışmamızda incelenen örneklerde ise gerek alakanın sözler arasında aranıyor olması gerekse sözlerin bir beyit biriminin içerisinde adeta bir bütün halinde bulunuyor olması zımnî teşbihin teşhis edilmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla ilgi ilkesi şiirlerdeki zımnî teşbihin belirlenmesi için bir araç olarak önerilebilir. İlgi ilkesinin şiirlerdeki zımnî teşbihi kesin olarak belirlediğine hükmedebilmek için terkip halindeki teşbih türlerinin tamamını test eden ayrı bir çalışma yerinde olacaktır.

Şiirlerdeki zımnî teşbihlerin belirlenmesi için kullanılacak ilgi çözümlemesinin karşılaşılabileceği küçük bir handikap bulunmaktadır. Bu handikap, bazı beyitlerde alakasız görünen iki söz arasında bulunan vâv veya fe harfleridir. Bu harfler her ne kadar bağlaç olmasa da okuyucuyu yanıltma ihtimali bulunmaktadır. Şu var ki bu handikap aşılabilir bir handikap değildir. Okuyucunun zihni anlama odaklı olduğu sürece söz konusu harfler ve onların bağlaç olma ihtimalinden ziyade iki söz arasındaki konu farkının dikkatini çekmesi ve art arda gelen alakasız sözler arasında alaka arayışına girmesi beklenir. Böylece alaka arayışına girecek okuyucu, ilgi ilkesi aracılığıyla sezdirime ve oradan zımnî teşbihe ulaşacaktır.

Kaynakça

- Abdallah, Hanaa Abdeen. "Conversational Implicatures in the Poetry of Majnun Layla (Selected Poems) A Pragmatic Study". *Mecelletü'z-Zehrâ* 31 (01 Ekim 2021), 2005-2056. <https://doi.org/10.21608/zjac.2021.204062>
- Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1985.
- Atîk, Abdulaziz. *İlmu'l-meânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2009.
- Avnî, Hamid. *el-Minhâcü'l-vâdih li'l-belâga*. b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Chouit, Selma - Bouzahzah, Hanifa. "Conversational Imperative in The Qur'anic Discourse an Applied Study on The Last Ten Verses of Juz Amma". *Journal of Emir Abd El Kader University of Islamic Sciences* 36/3 (2022), 199-214.
- Cruse, D. Alan. *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

- Cruse, D. Alan. *Meaning in language: an introduction to semantics and pragmatics*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2nd ed., 2004.
- Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing, 6. ed., [Repr.], 2008.
- Cürcânî, Abdulkahir el-. *Esrâru'l-belâğa*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Hamdânî, Ebû Firâs el-. *Dîvanu Ebi Firâs*. thk. Halil ed-Düveyhî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1994.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrahim el-. *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yusuf es-Samîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Horn, Laurence R. "Implicature". *The Handbook of Pragmatics*. ed. Laurence R. Horn - Gregory L. Ward. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- İbnü'r-Rûmî, Ebü'l-Hasen Alî. *Dîvanu İbni'r-Rûmî*. thk. Ahmed Hasan Besec. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2002.
- İmer, Kâmile vd. *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- İsferâyînî, İsamüddin İbrahim el-. *el-Atvel şerhu Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddin. *Ulûmu'l-belâğa: el-bedî', el-beyân ve'l-meânî*. Trablus: el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, 2003.
- Kazvîni, Celâlüddin el-Hatîb el-. *el-İsâh fî ulûmi'l-belâğa*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Mağribî, Ahmed b. Muhammed el-. *Mevâhibü'l-Fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Halil İbrahim Halil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h1424.
- Mahsûl, Samiye. "el-İstîlzâmu'l-hivârî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Âyâtün min sureti Meryem enmüzece". *Mecelletü'l-Luğati'l-Arabîyye ve Âdâbihâ* 5/1 (2017), 23-44.
- Meydânî, Abdurrahman Habenneke el-. *el-Belâğatü'l-arabîyye: üsüsühâ ve ulûmuhâ ve fînûnuhâ*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Neale, Stephen. "Paul Grice and the Philosophy of Language". *Linguistics and Philosophy* 15/5 (Ekim 1992), 509-559.
- Sa'îdî, Abdülmüteâl es-. *Buğyetü'l-izâh li Telhîsi'l-Miftâh*. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-âdâb, 2005.
- Sekkâkî, Ebu Ya'kub Yusuf es-. *Miftâhu'l-ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014.
- Sübkî, Bahâüddin Ahmed b. Ali es-. *Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Swiggers, P. "The Supermaxim of Conversation". *Dialectica* 35/3 (1981).
- Şantî, Muhammed Salih eş-. *Fennü't-tahrîrî'l-arabî davâbituhu ve enmâtu*. Hail: Dâru'l-Endelüs, 2001.
- Tebrîzî, Hatîb et-. *Şerhu Dîvani Ebi Temmâm*. thk. Raci el-Esmer. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1994.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd et-. *el-Mutavvel*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-. *Dîvanu Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî bi şerhi Ebi'l-Bekâ el-Ukberî*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Yule, George. *Pragmatics*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Yusuf, Abdülbâkî. "el-İstîlzâmu'l-hivârî fî râ'iyyeti Ömer b. Ebi Rabî'a: dirâse tedâvüliyye". *Havliyyetü Külliyyeti'l-Luğati'l-Arabîyye* 32/3 (01 Temmuz 2019), 2889-2989. <https://doi.org/10.21608/jlt.2019.64839>

